

Шерова Атыргүл Каарбаевнанын “Манас” эпосунун фоностатистикасы” темасында 10.02.01 – кыргыз тили адистиги боюнча филология илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертациялык ишине расмий оппоненттин

П И К И Р И

1. Диссертациянын темасынын актуалдуулугу жана анын жалпы тил илимине, жалпы мамлекеттик программага (илим менен техниканын өнүгүшүнө, практикалык суроо-талапка) дал келиши.

Учурда дүйнөлүк лингвистикадагы тилдик кубулуштарды заманбап өнүттөн изилдөө багыттары ар тараптан өркүндөп өсүүдө. Жалпы тилтаанымда жаңыча ыргак менен изилдене баштаган лингвистиканын мындай аспектилери түркология үчүн да олуттуу экендиги шексиз. Ошол эле маалда бул аспектилерди изилдөөдө тилдин түпкүрүндө катылган, кепте байкап багылбаган, демейки лингвистикалык ыкмалар аркылуу тикелей талдап териштирилбеген, эбегейсиз көп фактылардын аркасында сакталган купуя кубулуштар да арбын экени анык. Мындай зор көлөмдөгү тилдик фактыларды иликтөөдө статистикалык ыкмалардын зарылдыгы өзгөчө.

Диссертант Шерова Атыргүл Каарбаевнанын “Манас” эпосунун фоностатистикасы” аттуу изилдөө иши, негизинен, сөз болуп жаткан багытта жүргүзүлүп, анда «Манас» эпосунун тексти жана сөздүгүндөгү үндүү жана үнсүз тыбыштардын колдонушуна фоностатистикалык илик жүргүзүү максаты коюлган.

Кыргыздардын сүйлөө органдарынын активдүүлүк даражасы менен улуттук мүнөздүү купуя тейде жана кыйыр түрдө чагылдырган бул маалыматтар антропололингвистикалык өнүттөн тереңден жана тектеш түрк тилдеринин контекстинде атайын иликтөө иштерин талап этери шексиз.

Демек, тыбыштардын тексттеги жана сөздүктөгү колдонушуна фоностатистикалык илик жүргүзүү кыргыз тили үчүн да, калган бардык түрк тилдери үчүн да **актуалдуу** экендиги талашсыз.

2. Иштин диссертациялык изилдөөлөргө коюлуучу талаптарга жооп бере турган жаңылыгы.

Илимий иштин темасы Баткен мамлекеттик университетинин Сүлүктү аймактык институтунун илимий-изилдөө иштеринин тематикалык планынын алкагында аткарылган.

Диссертанттын кыргыз жана башка тектеш түрк тилдеринде тыбыштардын изилдениш тарыхына илимий сереп жасалышы, «Манас» эпосунун Жусуп Мамай нускасынын тексти жана С.Орозбаков менен С.Каралаевдин нускасынын сөздүгүнүн негизинде тыбыштардын түрдүү жыштык сөздүктөрүнүн жасалышы, тыбыштардын жалпы фоностатистикасынын аныкталышы, үндүүлөрдүн сөз башында, сөз ортосунда жана сөз соңунда келүү фоностатистикасынын иликтениши, үнсүздөрдүн сөз башында, сөз ортосунда жана сөз соңунда келүү

фоностатистикасынын талдоого алынып, биринчи жолу изилденип жатканы иштин жаңылыгы катары эсептелет.

3.Диссертацияда берилген ар бир илимий натыйжанын (жобонун) жана тыянак, корутундунун негизделүү жана тастыкталуу даражасы.

Иште төмөнкү жоболор коргоого сунушталат:

1. Тилде түпкүрдө катылган, кепте байкап багылбаган, демейки ыкмалар аркылуу тикелей талдап териштирилбеген, эбегейсиз көп фактылардын аркасында купуя сакталган элементтер менен кубулуштар арбын. Мындай зор көлөмдөгү тилдик фактыларды иликтөөдө статистикалык ыкмалардын зарылдыгы талашсыз (I баптын 1.1, 1.2, 1.3, 1.4 параграфтары).

2. Сөздүктөгү бирдиктер даяр түрдө сакталган тил системасынын бирдигине жатса, тексттеги бирдиктер тилдик бирдиктердин кептеги колдонушуна жатат. «Манас» эпосунун тексти менен сөздүгүндөгү тыбыштардын колдонушуна жүргүзүлгөн фоностатистикалык илик дал ушул тил жана кеп биримдигин фонологиялык деңгээлде объективдүү негизде изилдөөгө багытталган кадам деп табылат (I-II-III баптын 1.3, 1.4; 32.1, 2.2, 2.3, 2.4, 2.5; 3.1, 3.2, 3.3, 3.4 параграфтары).

3. Фоностатистикалык илик фонологияга таянат да, муундун өзөгүн түзүп, айтымга кызмат кылган үндүүлөр системасын өзүнчө кароону талап этсе, тил түзүмүндө сөз жана сөз мүчөсүнүн мааниси жүктөлүп, семиотикага кызмат кылган үнсүздөр системасын өзүнчө кароону талап этет (III баптын 3.1, 3.2, 3.3, 3.4 параграфтары).

4. «Манас» эпосунун тексти менен сөздүгүндөгү тыбыштардын сөз башында, сөз ортосунда жана сөз соңунда колдонушуна жүргүзүлгөн дистрибутивдик-статистикалык илик кыргыз тил таанымы үчүн да, түркология менен алтаистика үчүн да баалуу маалыматтарды берет. Ошол эле маалда мындай маалыматтар тыбыштардын функционалдык күчүн аныктоого жана алардын артикулятордук базасын тактап тастыктоого өбөлгө түзөт (II-III баптын 2.1, 2.2, 2.3, 2.4, 2.5; 3.1, 3.2, 3.3, 3.4 параграфтары).

4.Диссертацияда сунушталган ар бир илимий натыйжанын (жобонун), корутунду-тыянактардын жаңылык даражасы.

Тилдеги тыбыштардын жалпы тил илиминде, түркологияда жана кыргыз тил илиминде изилденишине сереп салынышы, “Манас” эпосунун текстиндеги жана сөздүгүндөгү тыбыштардын жалпы фоностатистикасынын аныкталышы, эпос текстиндеги жана сөздүгүндөгү үндүүлөрдүн жана үнсүздөрдүн сөз башында, сөз ортосунда жана сөз соңунда келүү фоностатистикасын териштирилиши, талданышы, изилдениши, иликтениши өңдүү олуттуу маселелерди көтөргөн жана чечмелеп берген өзүнчө илимий эмгек болуп саналышы алгач ирет изилдөөнүн объектиси катары каралып отурат.

Тектеш түрк тилдеринин фоностатистикасын изилдөө ыкмаларын иштеп чыгуу максатында тилдик системанын бирдиги сөздүктөгү сөз, ал эми система жараткан тексттин бирдиги сөз формасы деген жобого таянуу менен

жалпы көлөмү 598956 сөз колдонуштагы «Манас» эпосунун С.Орозбаков менен С.Каралаевдин нускалары жана көлөмү 750904 сөз колдонуштагы Жусуп Мамай нускасы тандалып алынып, компьютер аркылуу сөз формаларынын жыштык сөздүктөрү түзүлгөн.

Тексттин фоностатистикасы 4 281 369 тыбыштык корпустун негизинде жүргүзүлсө, сөздүктүн фоностатистикасы 115 000 тыбыштык корпустун негизинде жүргүзүлгөн. Атап айтканда, тексттеги жана сөздүктөгү тыбыштардын жалпы статистикасы, андан соң үндүү жана үнсүз тыбыштардын сөз башында, сөз ортосунда жана сөз соңунда колдонуу жыштыгы менен үлүшү ажыратуу белгилердин деңгээлинде фоностатистикалык иликтен өткөрүлгөн. Иликтөөгө алынган статистикалык даректер тыбыштардын функционалдык күчүн аныктоого жана артикулятордук базасын тастыктоого өбөлгө түзөт.

«Манас» эпосунун Жусуп Мамай нускасынын тексти жана С.Орозбаков менен С.Каралаевдин нускасынын сөздүгү **изилдөөнүн объектисин** түзөт. Ал эми тыбыштардын «Манас» эпосунун тексти жана сөздүгүндөгү колдонуу статистикасы изилдөөнүн **предметин** түзөт.

Аталган маселелерди тилдик өңүттөн кароого байланыштуу жагдайлар коргоого коюлуучу 4 жободо камтылгандыктан, алардын баары жаңы жоболор катары каралышы шарт.

5. Алынган жыйынтыктардын ички биримдигинин берилиши. «Манас» эпосунун Жусуп Мамай нускасынын тексти менен Сагымбай менен Саякбай нускасынын сөздүгүндөгү тыбыштардын колдонушуна биринчи жолу фоностатистикалык илик жүргүзүлгөн. Эпос тексти менен сөздүгүндөгү тыбыштардын сөз башында, сөз ортосунда жана сөз соңунда колдонушуна жүргүзүлгөн дистрибутивдик-статистикалык илик кыргыз тил таанымы үчүн да, түркология менен алтаистика үчүн да баалуу маалыматтарды берет. Ошол эле маалда мындай маалыматтар тыбыштардын функционалдык күчүн аныктоого жана алардын артикулятордук базасын тактап тастыктоого өбөлгө түзөт. Демек, алынган тыянактар, жыйынтык-натыйжалар негизги максатка багытталып, алар ички биримдикке ээ.

6. Иликтөөдө актуалдуу маселелерди чечүүдө диссертант тарабынан алынган натыйжалардын багыты, теориялык жана практикалык баалуулугу.

«Манас» эпосунун Жусуп Мамай нускасынын тексти жана С.Орозбаков менен С.Каралаевдин нускасынын сөздүгүндөгү тыбыштардын фоностатистикасын алгач ирет иликтөөгө алган бул диссертациялык иштин натыйжалары, биринчиден, кыргыз фонетикасын статистикалык жана функционалдык жактан тереңдеп териштирүүгө салым кошсо, экинчиден, түрк тилдеринин тектештирме фоностатистикасын ушул өңүттөн иликтөөгө өбөлгө түзөт.

Диссертациянын натыйжалары ЖОЖдордун филология, түркология жана лингвистика багыттарында билим алып жаткан студенттер үчүн

адистик курстарды окууда, тектеш түрк тилдери боюнча семинардык сабактарды өткөрүүдө, фоностатистика боюнча колдонмо куралдарды түзүүдө көмөк көрсөтөрү шексиз.

7. Диссертациянын негизги жоболорунун, жыйынтыктарынын, тыянактарынын жана натыйжаларынын жетиштүү деңгээлде жарыяланышы.

Диссертациялык изилдөөнүн негизги жыйынтыктары боюнча диссертант тарабынан КР ЖАКтын реестрине кирген илимий басылмаларда 14 макала, анын ичинен РИНЦ системасы аркылуу индекстелүүчү илимий басылмаларда 13 макала жарыяланган.

8. Авторефераттын диссертацияга дал келиши. Авторефератта диссертациянын негизги мазмуну кыскача чагылдырылган. Автореферат диссертацияга шайкеш келет.

9. Диссертациялык иштин мазмунунда байкалган кемчиликтер:

1. Киришүүнүн 4-бетиндеги 2-3-абзацтар иштин корутундусунда берилсе болмок, киришүүдө иштин актуалдуулугу тууралуу сөз болушу керек;

2. Иштин 8-бетинде иштин түзүлүшү деп, ... жана тиркемеден турат дейт, бирок тиркеме жок. Биздин оюбузча, иштин аягында тиркеме берип койсо, иштин деңгээлин көтөрмөк, тиркеме диссертациянын көлөмүнө кедергиси тиймек эмес...

3. Иште баштан аяк Сагымбай, Саякбай деп берет, С.Каралаев, С.Орозбаков деп берсе болмок, этикалык жактан одонороок го...

4. Адабияттар бир кылка берилсе болмок, биринде типографиянын аталышы бар, экинчисинде аталышы жок...

5. Диссертациялык иштин апробациясы тууралуу, авторфераттын 5-бетинде “Иштин негизги жоболу боюнча ар түрдүү басылмаларда 16 макала, анын ичинде РИНЦ системасында катталган журналдарда 13 макала жарыяланды” дейт да, авторефераттын 22-бетинде 14 макал көрсөтүлгөн. Так көрсөтүш керек.

6. Авторефераттын резюмесинин котормосу (кыргызча, орусча, англисче) дал келбейт (23-, 24-, 25-бб.).

7. Диссертациянын авторефератынын көлөмү 25 бет эмес, 22 бет болуу керек.

Иште айрым техникалык каталар кездешет. Маселен:

- Диссертациянын 1-2-бетине номер коюлбайт, киришүү 3-беттен башталышы керек, иштин мазмунун бир бетке батырыш керек, 12-шрифт, 1 интервал менен;
- Иштин 10-11-бб. Автор өзбек тилинде үнсүздөрдүн курамы 25 фонемадан турат деп, бирок 26 фонема көрсөтүлгөн, муну тактап жазыш керек!...

- 22-бетте 6 созулма үндүү деп, 5 эле созулма үндүүнү берет, уу созулма үндүүнү кошпой калган;
- 50-б. 2-абзацта уу, үү кыска үндүүлөрү кирет дейт, уу, үү тыбыштары созулма үндүүлөр да?...
- Ээ созулма үндүү ее созулма түрүндө берилген (60-, 64-, 65-, 66-, 67-, 68-, 69-, 70-71-, 72-, 73-, 76-, 78-, 80-, 82-б. ж.б.), карап койсо болмок;
- Авторефераттын 5-б. иштин жалпы көлөмү 184 бет деп жазылып, бирок иш 177 беттен турат.

Бирок бул белгиленген калпыстык-мүчүлүштүктөр диссертациялык иштин жалпы илимий деңгээлине шек келтирбейт.

10. Диссертациянын Кыргыз Республикасынын Жогорку аттестациялык комиссиянын окумуштуулук даражаларды ыйгаруу боюнча жобосуна дал келиши.

Диссертациялык иштин темасынын актуалдуулугун, кыргыз тил илими үчүн зарылдыгын, алынган тыянак-натыйжаларынын далилдүүлүгүн, илимий жаңылыгын жана теориялык, практикалык жактан баалуулугун эсепке алуу менен, иштин ЖАКтын кандидаттык диссертацияларга коюлуучу талаптарына жооп бере тургандыгын белгилемекчибиз. Ал эми анын автору Шерова Атыргүл Каарбаевна 10.02.01 – кыргыз тили адистиги боюнча филология илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын алууга татыктуу деп эсептейбиз.

Расмий оппонент, филология илимдеринин кандидаты, И.Арабаев атындагы КМУнун Филологиялык билим берүүнүн практикалык курсу кафедрасынын доценти

Абдыкалыкова А.А.

Диссертациянын кенешин 10-декабрда келип турат

